DOI: https://doi.org/10.31392/NZ-udu-168-1.2026.16
УДК 37.018.3(430)

Тищенко Олексій Альбертович,
аспірант кафедри теорії і методики позашкільної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0009-0004-6202-1621
email: o.a.tyshchenko@udu.edu.ua
Биковська Олена Володимирівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики позашкільної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0000-0001-6916-911X
email: o.v.b@i.ua

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

У статті здійснено комплексний аналіз правових засад позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина (ФРН). Актуальність зумовлена зростаючою роллю позашкільної освіти у контексті освіти у вільний час, концепції навчання впродовж життя, необхідністю формування компетентностей особистості поза межами шкільної програми та потребою розвитку системи позашкільної освіти в Україні з урахуванням кращих європейських практик.

Встановлено, що поняття «позашкільна освіта» є законодавчо закріплено і визначається у законодавстві Федеративної Республіки Німеччина як «außerschulische Bildung». Федеральний закон «Соціальний кодекс – Восьма Книга (VIII) – Допомога дітям та молоді» (Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe) встановлює, що позашкільна освіта є основним напрямом роботи з дітьми і молоддю, що охоплює загальну, політичну, соціальну, медичну, культурну, наукову та технічну освіту.

Розкрито сутність поняття «правові засади позашкільної освіти» як сукупності законодавчих та інших нормативно-правових актів, що становлять організаційно-правову основу функціонування і розвитку системи позашкільної освіти, регулюють діяльність закладів позашкільної освіти та інших суб'єктів, спрямовану на реалізацію права особи на позашкільну освіту.

Виявлено, що правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина характеризуються системністю, багаторівневістю комплексністю.Структура правових засад позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина включає правове регулювання позашкільної освіти, що реалізується на двох рівнях: федеральний і земельний. Федеральний рівень регулювання позашкільної освіти представлено федеральним законодавством, а земельний включає законодавчі та інші нормативно-акти 16 федеральних земель.Ключову роль у правових засадах позашкільної освіти має Соціальний кодекс (Sozialgesetzbuch (SGB)) як федеральний закон у сфері соціального права, реалізації права особи на позашкільну освіту, що представлений різними кодифікованими Книгами, кожна з яких встановлює і регулює правові норми.

Ключові слова: *позашкільна освіта, Федеративна Республіка Німеччина, правові засади, діти, молодь, нормативно-правові акти, федеральний рівень, Основний закон Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG)), Соціальний кодекс (Sozialgesetzbuch (SGB)).*

Позашкільна освіта як невід'ємний складник системи освіти набуває все більшу актуальність в контексті глобальних тенденцій освіти впродовж життя, необхідності формування компетентностей, які виходять за межі шкільної програми, освіти у вільний час та соціальної інтеграції.

Досвід провідних європейських країн у сфері позашкільної освіти становить значний науковий, педагогічний і практичний інтерес, зокрема для держав, що здійснюють розвиток національних освітніх систем.

Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) є одним із провідних прикладів ефективної організації позашкільної освіти в Європі. Особливістю німецької моделі є її глибоке укорінення в конституційному праві та розгалуженому законодавстві – як на федеральному рівні, так і на рівні 16 федеральних земель, що мають широку автономію у сфері освіти. Ця дозволяє враховувати регіональну специфіку, забезпечуючи водночас високий рівень якості та доступності позашкільної освіти.

З огляду на це, важливим постає детальний аналіз правових засад позашкільної освіти ФРН, представлення законодавчих актів федерального рівня, що становлять організаційно-правову основу функціонування і розвитку системи позашкільної освіти, регулюють діяльність закладів позашкільної освіти та інших суб'єктів, забезпечуючи реалізацію права особи на позашкільну освіту у Федеративній Республіці Німеччина.

Проблематика позашкільної освіти у сучасних умовах є предметом активного наукового дискурсу. Ґрунтовний внесок у вивчення теоретичних засад і практики роботи з дітьми і молоддю, розвиток позашкільної освіти в Україні та іноземних державах зробили як українські вчені, так і дослідники інших держав.

Альберт Шерр (Albert Scherr) у своїх працях обґрунтовує підхід, який серйозно ставиться до дітей і молоді як до суб'єктів власного життєвого вибору. Виступає за участь, соціальне визнання та сприяння автономії на противагу простому пристосуванню [10, 11].

М. Сінгер-Бродовський (M. Singer-Brodowski), Г. Кмінек (H. Kminek) акцентують увагу на цілях освіти в інтересах сталого розвитку та стан їх реалізації в німецькій системі освіти [12].

У вітчизняній науці порівняльний аналіз зарубіжних систем позашкільної освіти приділено в дослідженнях проф. О. Биковської, яка звертає увагу, що «Позашкільна освіта широко представлена в прогресивних іноземних державах Європи і світу. Успішно функціонують заклади позашкільної освіти, які забезпечують розвиток дітей, молоді і дорослих за інтересами» [14].

Вказує, «вивчення міжнародних документів показало, що правові аспекти позашкільної освіти, організації вільного часу знаходять широке відображення

в законодавстві зарубіжних держав» [13].

Водночас у педагогічній науці України питання позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина, його правових засад досліджено недостатньо.

Мета статті – дослідити та представити основні законодавчі та інші нормативно-правові акти, що становлять правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина.

Досліджуючи питання правових засад, нами встановлено, що під правовими засадами позашкільної освіти слід розуміти сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, які становлять організаційно-правову основу функціонування і розвитку системи позашкільної освіти, регулюють діяльність закладів позашкільної освіти та інших суб'єктів, спрямовану на реалізацію права особи на позашкільну освіту.

Аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів Федеративної Республіки Німеччина свідчить про те, що правові засади системи освіти, у тому числі позашкільної освіти, закладено в федеральних законах ФРН.

Встановлено, що у ФРН основу правового регулювання позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти та інших суб'єктів, спрямовану на реалізацію права особи на позашкільну освіту на федеральному рівні становить Основний закон Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG)) (1949) [1], Соціальний кодекс (Sozialgesetzbuch (SGB) [2] та інші законодавчі й нормативно-правові акти. (табл. 1).

Таблиця 1

Правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина

№	*Назва законодавчого акту*	*Назва законодавчого акту українською мовою*	*Скорочена назва*	*Рік прийняття*	*Джерело*
1.	Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland	Основний закон Федеративної Республіки Німеччина	GG	1949	[1]
2.	Sozialgesetzbuch (SGB) Erstes Buch (I) – Allgemeiner Teil	Соціальний кодекс Перша Книга (I) – Загальна частина	SGB I	1975	[3]
3.	Sozialgesetzbuch (SGB) Drittes Buch (III) – Arbeitsförderung	Соціальний кодекс Третя Книга (III) – Сприяння зайнятості	SGB III	1997	[4]
4.	Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe	Соціальний кодекс Восьма Книга (VIII) – Захист дітей та молоді	SGB VIII	1990	[5]
5.	Sozialgesetzbuch (SGB) – Sozialgesetzbuch Neuntes Buch (IX) – Rehabilitation und Teilhabe von Menschen mit Behinderungen	Соціальний кодекс – Дев'ята Книга (IX) – Реабілітація та участь інвалідів	SGB IX	2016	[6]

№	*Назва законодавчого акту*	*Назва законодавчого акту українською мовою*	*Скорочена назва*	*Рік прийняття*	*Джерело*
6.	Jugendschutzgesetz	Закон про захист молоді	JuSchG	2002	[8]
7.	Bundesgesetz über individuelle Förderung der Ausbildung (Bundesausbildungsförderungsgesetz)	Федеральний закон про індивідуальну підтримку освіти	BAföG	1971	[7]
8.	Bundeskindergeldgesetz	Федеральний закон про допомогу на дітей	BKGG	1995	[9]

З'ясовано, що важливою правовою основою позашкільної освіти ФРН є Основний закон Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG)) (далі Основний закон ФРН), ухвалений 23 травня 1949 року [1].

У Преамбулі Основного закону ФРН вказано: «Німці земель Баварія, Баден-Вюртемберг, Берлін, Бранден-бург, Бремен, Гамбург, Гессен, Мекленбург-Передня Померанія, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Рейнланд-Пфальц, Саар, Саксонія, Саксонія-Ангальт, Тюринґія і Шлезвіг-Гольштейн на засадах вільного самовизначення остаточно домоглися єдності і свободи Німеччини. Тим самим цей Основний закон є чинним для всього німецького народу» [1].

Розділі I «Die Grundrechte» Основного закону ФРН закріплює основоположні права, до яких належать норми щодо гідності людини, прав людини, особистих свобод, свободи думки, мистецтва й науки, шкільної освіти, соціалізації та ін.

Так, частина 1 статті 1 Основного закону ФРН проголошує: «Гідність людини є недоторканною. Поважати та захищати її є обов'язком усіх органів державної влади» [1].

При цьому частина 1 статті 2 Основного закону ФРН гарантує право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, за умови, якщо вона не порушує прав інших і не суперечить конституційному ладу або нормам моралі.

Стаття 5 Основного закону ФРН закріплює норми щодо свободи думки, мистецтва і науки, які є основою правового регулювання позашкільної освіти. Так, частина 1 цієї статті вказує: «Кожна людина має право вільно висловлювати та поширювати свою думку усно, письмово та візуально, а також безперешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел» [1].

Частина 2 статті 5 встановлює, що «ці права діють у межах, встановлених нормами загальних законів, законодавчими нормами щодо захисту молоді та правом на повагу до особистої честі» [1].

При цьому у частині 3 статті 5 гарантується, що: «Мистецтво та наука, дослідження та викладання є вільними. Свобода викладання не звільнює від

обов'язку дотримуватися Конституції» [1].

Частина 1 статті 7 Основного закону ФРН закріплює, що «вся система шкільної освіти перебуває під наглядом держави» [1].

Також частиною 4 цієї статті встановлено право на створення приватних шкіл. При цьому нормою відзначено, що має бути дозвіл держави та підпорядкування законам землі.

Варто відзначити, що стаття 6 Основного закону ФРН закріплює норми щодо шлюбу, сім'ї та дітей.

Частина 1 статті 6 встановлює, що «шлюб і сім'я перебувають під особливим захистом держави», а частина 2 цієї статті «догляд за дітьми та їхнє виховання є природним правом батьків і їхнім головним обов'язком. І здійснюється під наглядом держави» [1].

Важливим у правових засадах позашкільної освіти є Розділ II Основного закону ФРН «Федерація і землі» (нім. «Der Bund und die Länder») [1].

Частина 1 статті 20 Основного закону ФРН закріплює, що «Федеративна Республіка Німеччина – демократична й соціальна федеративна держава» [1].

Частина 2 цієї статті встановлює, що «Уся державна влада походить від народу. Вона здійснюється народом шляхом виборів і голосувань, а також через спеціальні органи законодавчої, виконавчої та судової влади») [1].

Важливим для позашкільної освіти є стаття 23 Основного закону ФРН. Так, частиною 6 статті 23 закріплено: «Якщо зачіпаються виключні законодавчі повноваження земель у сфері шкільної освіти, культури або радіомовлення, здійснення прав, на які Федеративна Республіка Німеччина має право як держава-член Європейського Союзу, передається Федерацією представнику земель, призначеному Бундесратом. Ці права здійснюються за участю та узгодженням із Федеральним урядом; водночас зберігається загальнодержавна відповідальність Федерації» [1].

Стаття 30 Основного закону ФРН закріплює суверенні права земель. Зокрема, «Здійснення державних повноважень і виконання державних завдань належить до повноважень земель, якщо інше не встановлюється або допускається цим Основним законом» [1].

Значним у правових засадах позашкільної освіти є Розділ VII «Die Gesetzgebung des Bundes» щодо законодавства Федерації і Розділ VIII «Die Ausführung der Bundesgesetze und die Bundesverwaltung» Основного закону ФРН про виконання федеральних законів і федеральна адміністрація, якими закріплено розподіл повноважень між федерацією та землями.

Відповідно, структура правових засад позашкільної освіти ФРН включає правове регулювання позашкільної освіти, що реалізується на двох рівнях: федеральний і земельний.

Так, частина 13 статті 74 Основного закону ФРН встановлює, що до сфери спільної (конкуруючої) законодавчої компетенції належить регулювання надання допомоги на отримання освіти і сприяння науковим дослідженням.

Частина 2 статті 91 b Основного закону ФРН встановлює, що «Федеральний уряд і землі можуть співпрацювати на підставі угод для

визначення ефективності системи освіти в міжнародному вимірі, а також спільно готувати відповідні звіти й рекомендації», а частина 2 цієї статті регулює, що «Розподіл витрат визначається в угодах» [1].

Важливим у правових засадах позашкільної освіти є стаття 91 d Основного закону ФРН, що закріплює: «Для визначення ефективності роботи своїх адміністрацій і їхньої підтримки Федеральний уряд і землі можуть проводити порівняльні дослідження й оприлюднювати результати» [1].

Стаття 104 с Основного закону ФРН регулює питання фінансової допомоги щодо інвестицій в освітню інфраструктуру громад, а саме: «Федеральний уряд може надавати землям фінансову допомогу для інвестицій загальнодержавного значення, а також для особливих, безпосередньо пов'язаних з ними й обмежених у часі витрат земель і громад (об'єднань громад), спрямованих на підвищення ефективності освітньої інфраструктури громад» [1].

Таким чином, Основний закон ФРН закріплює фундаментальні гарантії прав і свобод особистості, що безпосередньо відносяться до сфери позашкільної освіти, нагляд держави над освітою, принцип субсидіарності, розподіл повноважень між федерацією та землями тощо.

Аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів Федеративної Республіки Німеччина показав, що базовим нормативно-правовим актом Федеративної Республіки Німеччина, який створювався з 1970-х рр. поетапно протягом багатьох років і на федеральному рівні встановлює і регулює правові норми у сфері соціального права, зокрема щодо реалізації права особи на позашкільну освіту є «Соціальний кодекс» (Sozialgesetzbuch (SGB)) [2].

Встановлено, що структура Соціального кодексу (далі SGB) представляє різні кодифіковані нормативно-правові акти – Книги з чотирнадцятьма номерами (крім тринадцятої книги, що зумовлено уникненням числа 13), які регулюють певний напрям, пов'язаний з позашкільною освітою, а саме:

SGB I – Загальна частина (Allgemeiner Teil).

SGB II – Громадянська допомога, базове забезпечення для працездатних (Bürgergeld, Grundsicherung für Arbeitsuchende).

SGB III – Сприяння зайнятості (Arbeitsförderung).

SGB IV – Загальні положення соціального страхування (Gemeinsame Vorschriften für die Sozialversicherung).

SGB V – Обов'язкове медичне страхування (Gesetzliche Krankenversicherung).

SGB VI – Обов'язкове пенсійне страхування (Gesetzliche Rentenversicherung).

SGB VII – Обов'язкове страхування від нещасних випадків (Gesetzliche Unfallversicherung).

SGB VIII – Захист дітей та молоді (Kinder- und Jugendhilfe).

SGB IX – Реабілітація та участь інвалідів (Rehabilitation und Teilhabe behinderter Menschen).

SGB X – Адміністративні процедури та захист соціальних даних

(Verwaltungsverfahren und Sozialdatenschutz).

SGB XI – Соціальне страхування довгострокового догляду (Soziale Pflegeversicherung).

SGB XII – Соціальна допомога (Sozialhilfe).

SGB XIV – Соціальна компенсація (Soziale Entschädigung) [2].

Слід відзначити, що важливі правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина представлено в федеральному законодавчому акті «Соціальний кодекс Перша Книга (I) – Загальна частина» (Sozialgesetzbuch (SGB) Erstes Buch (I) – Allgemeiner Teil) (далі SGB I), який був прийнятий 11 грудня 1975 року [3].

Встановлено, що у SGB I представлено основні положення завдань Соціального кодексу та соціальних прав, загальна інформація про соціальні виплати, індивідуальні соціальні виплати, їх постачальників, відповідальних тощо, які становлять основу правового регулювання позашкільної освіти.

Так, частина 1 параграфу 1 «Aufgaben des Sozialgesetzbuchs» SGB I закріплює завдання Соціального кодексу, що передбачає сформувати соціальні виплати, включаючи соціальну та освітню допомогу, з метою досягнення соціальної справедливості та соціального забезпечення [3].

При цьому, закріплено норму забезпечити гідне життя, створити рівні умови для вільного розвитку особистості, особливо для молоді, захищати та сприяти розвитку сім'ї, щоб забезпечити здобуття засобів до існування шляхом вільно обраної діяльності та щоб запобігти або компенсувати певні життєві труднощі [3].

Частина 2 параграфу 1 «Aufgaben des Sozialgesetzbuchs» SGB I встановлює забезпечення своєчасного та достатнього надання соціальних послуг та установ, необхідних для виконання завдань. Це у свою чергу означає правову засаду реалізації права на позашкільну освіту.

Варто відзначити, що параграф 3 «Bildungs- und Arbeitsförderung» SGB I присвячено сприянню освіти та зайнятості.

Частина 1 параграфу 3 SGB I закріплює, що будь-хто, хто бере участь у навчанні, що відповідає його здібностям, здатностям та результатам діяльності, має право на індивідуальну підтримку у своєму навчанні, якщо необхідні ресурси недоступні для нього іншим чином.

Частиною 2 параграфу 3 SGB I встановлено, що кожен, хто бере участь або бажає брати участь у трудовому житті, має право на поради щодо вибору освітнього шляху та професії; індивідуальну підтримку його професійного розвитку; допомогу в отриманні та збереженні відповідної роботи та ін.

Важливим як правова засада позашкільної освіти є параграф 8 «Kinder- und Jugendhilfe» SGB I, яким закріплено захист дітей та молоді, зокрема, що вони та їхні законні опікуни мають право на доступ до державних служб соціального забезпечення молоді. Ці послуги мають на меті сприяти розвитку молоді та підтримувати й доповнювати сімейне виховання [3].

Слід відзначити параграф 18 «Leistungen der Ausbildungsförderung» SGB I щодо допомоги на освіту, де частиною 1 встановлено, що згідно

законодавства про підтримку освіти можна отримати гранти та позики на утримання та навчання, а частиною 2, що компетентними органами є управління та земельні управління з питань підтримки освіти.

Встановлено, що параграф 25 «Kindergeld, Kinderzuschlag, Elterngeld und Leistungen für Bildung und Teilhabe» SGB I закріплює норми щодо допомоги на дитину, виплату на дитину, батьківську допомога та допомогу на освіту.

Значним у правовому регулюванні позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти та інших соціальних інституцій ФРН є «Соціальний кодекс Третя Книга (III) – Сприяння зайнятості» (Sozialgesetzbuch (SGB) Drittes Buch (III) – Arbeitsförderung) (далі SGB III), який був прийнятий 24 березня 1997 року [4].

Даний SGB III зосереджує увагу на сприянні зайнятості, активних заходів щодо політики на ринку праці у ФРН, особливу увагу приділяючи питанням професійної орієнтації.

Так, параграф 30 «Berufsberatung» SGB III у частині професійної орієнтації закріплює, що кар'єрне керівництво включає надання інформації та порад щодо вибору кар'єри, розвитку кар'єри, зміни кар'єри та можливостей визнання іноземних професійних кваліфікацій, стану та розвитку ринку праці та професій, з питань освітньої підтримки та шкільної освіти, тією мірою, якою вони стосуються вибору кар'єри та професійної підготовки тощо [4].

Встановлено, що параграф 31 « Grundsätze der Berufsberatung» SGB III серед принципів професійної орієнтації закріплює, що кар'єрне консультування повинно враховувати здібності, придатність, професійні навички та результати роботи тих, хто звертається за порадою, а також поточні та очікувані можливості працевлаштування [4].

Варто відзначити, що важливим у правових засадах позашкільної освіти ФРН є «Соціальний кодекс – Восьма Книга (VIII) – Допомога дітям та молоді» (Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe) (далі SGB VIII), який набув чинності 3 жовтня 1990 р. (нові федеральні землі) та 1 січня 1991 р. (старі федеральні землі) [5].

SGB VIII є частиною федерального законодавства, стосується органів державної влади, а також є імплементаційним законодавством окремих земель, становить їх основу щодо допомоги дітям та молоді та врегульовує всі норми про дітей (до 14 років) та молодих повнолітніх (до 27 років), а також осіб, відповідальних за їх виховання та законних опікунів [5].

Аналізуючи «Соціальний кодекс – Восьма Книга (VIII) – Допомога дітям та молоді» (Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe) слід відмітити, що він закріплює термін «außerschulische Bildung», який відповідає українському терміну «позашкільна освіта».

Також частина 1 параграфу 7 SGB VIII нормативно регулює вікову періодизацію дітей і молоді, а саме:

– дитина (Kind) – будь-яка особа, якій ще не виповнилося 14 років (якщо інше не передбачено пунктами 2–4);

– підліток (неповнолітній) (Jugendlicher) – особа, якій виповнилося 14, але

ще не виповнилося 18 років;

– молода повнолітня особа (junger Volljähriger) – особа, якій виповнилося 18, але ще не виповнилося 27 років;

– молода людина (junger Mensch) – особа, якій ще не виповнилося 27 років.

Розділ I «Allgemeine Vorschriften» SGB VIII, де представлено загальні положення та параграф 1 «Recht auf Erziehung, Elternverantwortung, Jugendhilfe» закріплює право на виховання, батьківську відповідальність, допомогу молоді) [5].

Частина 1 параграфу 1 SGB VIII встановлює, що кожна молода людина має право на сприяння своєму розвитку та на виховання, спрямоване на формування самостійної, відповідальної за власні дії та здатної жити в суспільстві особистості [5]. Дана норма є однією з ключових у реалізації права особи на позашкільну освіту.

При цьому частина 2 параграфу 1 SGB VIII закріплює, що догляд за дітьми та їхнє виховання є природним правом батьків і їхнім першочерговим обов'язком, а за здійсненням цього права та виконанням цього обов'язку наглядає держава.

У частині 3 параграфу 1 SGB VIII визначено шляхи, спрямовані на реалізацію права, а саме:

1) сприяння молодим людям в їхньому індивідуальному та соціальному розвитку, а також допомоги у запобіганні або подоланні несприятливих умов і нерівностей;

2) надання молодим людям можливості для самостійної взаємодії в усіх сферах життя, що їх стосуються, відповідно до їхнього віку та індивідуальних здібностей, а також забезпечення їхньої рівноправної участі в житті суспільства;

3) консультування та підтримки батьків та інших законних представників у питаннях виховання дітей;

4) захист дітей та підлітків від загроз їхньому добробуту та благополуччю;

5) сприяння збереженню або створенню позитивних умов життя для молодих людей та їхніх сімей, а також середовища, сприятливого для дітей і сімей.

Варто відзначити, що параграф 3 «Freie und öffentliche Jugendhilfe» SGB VIII закріплює норми щодо безкоштовного та загальнодоступної допомоги молоді [5].

Зокрема, частина 1 параграфу 3 SGB VIII встановлює, що молодіжні служби характеризуються різноманітністю постачальників з різними ціннісними орієнтаціями та різноманітністю змісту, методів та форм роботи, а частина 2 цього параграфу, що послуги з захисту молоді надаються незалежними організаціями захисту молоді та державними організаціями захисту молоді [5].

Параграф 4 «Zusammenarbeit der öffentlichen Jugendhilfe mit der freien Jugendhilfe» SGB VIII урегульовує норми щодо співпраці між державними організаціями з питань захисту молоді та незалежними організаціями з питань

захисту молоді.

Так, частина 1 параграфу 4 SGB VIII встановлює, що державні служби захисту молоді співпрацюють у партнерстві з незалежними організаціями захисту молоді на благо молоді та їхніх сімей. При цьому вони поважають автономію незалежних організацій захисту молоді у визначенні своїх цілей та виконанні своїх завдань, а також у розробці своєї організаційної структури.

Частиною 2 параграфу 4 SGB VIII закріплено, що оскільки відповідні заклади, послуги та заходи надаються визнаними незалежними організаціями з питань захисту молоді або можуть бути створені своєчасно, державні служби захисту молоді повинні утримуватися від вжиття власних заходів.

Варто відзначити, що частиною 2 параграфу 4 SGB VIII встановлено, що державні молодіжні служби повинні сприяти незалежним молодіжним службам відповідно до SGB VIII та посилювати участь дітей, молоді та батьків [5].

Важливим для позашкільної освіти є параграф 8 «Beteiligung von Kindern und Jugendlichen» SGB VIII, який регулює правовідносини щодо участі дітей та молоді [5].

Так, частиною 1 параграфу 8 SGB VIII закріплено, що діти та молодь повинні бути залучені до всіх рішень державної системи захисту молоді, які стосуються їх, відповідно до їхнього рівня розвитку. При цьому вони повинні бути належним чином поінформовані про свої права в адміністративному провадженні, а також у провадженні в сімейному суді та адміністративному суді.

Частина 2 параграфу 8 SGB VIII встановлює, що діти та молодь мають право звертатися до Управління у справах молоді з усіх питань, що стосуються їхнього виховання та розвитку.

Особливе значення для позашкільної освіти має Розділ II «Leistungen der Jugendhilfe» SGB VIII, підрозділ перший, який регулює роботу з молоддю, соціальну робота з молоддю, виховання та захист дітей і молоді [5].

Так, параграф 11 «Jugendarbeit» SGB VIII закріплює норми щодо роботи з молоддю як ключової форми позашкільної освіти.

Зокрема, частиною 1 параграфу 11 SGB VIII встановлено, що молодим людям мають бути доступні заходи та послуги молодіжної роботи, необхідні для сприяння їхньому розвитку. Такі заходи повинні враховувати інтереси молодих людей, передбачати їхню участь у прийнятті рішень та організації діяльності, сприяти розвитку здатності до самовизначення, а також заохочувати до суспільної відповідальності та соціальної активності. При цьому має бути забезпечена доступність і можливість користування такими заходами для молодих людей з інвалідністю.

Частина 2 параграфу 11 SGB VIII унормовує, що молодіжна робота здійснюється молодіжними об'єднаннями, групами та ініціативами молоді, іншими організаціями, що провадять молодіжну роботу, а також органами державної системи допомоги дітям і молоді. Вона охоплює заходи для членів відповідних організацій, відкриту молодіжну роботу та діяльність, орієнтовану на потреби місцевої громади.

Слід відмітити, що частина 3 параграфу 11 SGB VIII встановлює, що до основних напрямів молодіжної роботи належать:

– позашкільна освіта молоді, що включає загальну, політичну, соціальну, оздоровчу, культурну, природничу та технічну освіту (außerschulische Jugendbildung mit allgemeiner, politischer, sozialer, gesundheitlicher, kultureller, naturkundlicher und technischer Bildung);

– молодіжна діяльність у сфері спорту, ігор та дозвілля (Jugendarbeit in Sport, Spiel und Geselligkeit);

– молодіжна робота, пов'язана з трудовою діяльністю, школою та сім'єю (arbeitswelt-, schul- und familienbezogene Jugendarbeit);

– міжнародна молодіжна робота (internationale Jugendarbeit);

– відпочинок і оздоровлення дітей та молоді (Kinder- und Jugenderholung);

– молодіжне консультування (Jugendberatung) [5].

При цьому частиною 4 параграфу 11 SGB VIII закріплено, що у заходах молодіжної роботи в належному обсязі можуть також брати участь особи, які досягли 27-річного віку [5].

Варто відзначити такі важливі правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина, які закріплені у параграфі 12 «Förderung der Jugendverbände» SGB VIII щодо підтримки молодіжних об'єднань, зокрема зобов'язання органів публічної влади підтримувати самостійну діяльність молодіжних об'єднань і молодіжних груп слід з дотриманням їхнього статутного права на самоврядування та власну внутрішню діяльність.

Важливим як правова засада позашкільної освіти є параграф 13 «Jugendsozialarbeit» і параграф 13 а «Schulsozialarbeit» SGB VIII, які регулюють питання соціальної роботи з молоддю, що перебуває в складних соціальних умовах, а також соціальну роботу в школі [5].

При цьому закріплено, що зміст та обсяг соціальної роботи в школі регулюється законодавством федеральних земель і може виконуватися іншими органами згідно правових норм.

Встановлено, що параграф 14 «Erzieherischer Kinder- und Jugendschutz» SGB VIII регулює норми виховного захисту дітей та молоді. Зокрема, закріплено, що молодим людям та особам, які мають батьківські права й обов'язки, повинні надаватися заходи та послуги у сфері виховного захисту дітей і молоді [5].

Частина 2 параграфу 14 SGB VIII встановлює, що такі заходи повинні надати молодим людям можливість захистити себе від від шкідливих і небезпечних впливів та спрямувати їх до критичного мислення, а також розвивати критичне мислення, здатність приймати рішення, почуття особистої відповідальності та відповідальності перед іншими людьми.

Окремою важливою нормою є застереження щодо регулювання законодавства федеральних земель, представлене у параграфі 15 «Landesrechtsvorbehalt» SGB VIII, яким встановлено, що більші деталі щодо змісту та обсягу завдань і послуг, що регулюються цим розділом, визначено в законодавстві землі.

Важливим у правових засадах позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина є Розділ п'ятий «Träger der Jugendhilfe, Zusammenarbeit, Gesamtverantwortung» SGB VIII, який регулює діяльність установ соціального забезпечення молоді, співпрацю, загальну відповідальність [5].

Так, у частині 1 параграфі 69 «Träger der öffentlichen Jugendhilfe, Jugendämter, Landesjugendämter» SGB VIII закріплено, що органи, відповідальні за державні молодіжні служби, визначаються законодавством федеральних земель, а частиною 3 цього параграфу, що для виконання завдань, кожен місцевий орган влади створює відділення у справах молоді, а кожен регіональний орган влади створює державне відділення у справах молоді [5]. При цьому кілька місцевих органів влади та кілька надрегіональних органів влади, навіть якщо вони належать до різних держав, можуть створювати спільні установи та служби для виконання окремих завдань.

Встановлено, що значна увага у правових засадах позашкільної освіти приділяється питанням якості.

Відповідно параграф 79a «Qualitätsentwicklung in der Kinder- und Jugendhilfe» SGB VIII закріплює норми щодо розвитку якості у сфері захисту дітей та молоді [5]. Зокрема, частиною 1 параграфу 79a унормовано, що органи державного захисту молоді встановлюють принципи та стандарти оцінки якості та відповідні заходи для її забезпечення, а саме: надання та забезпечення послуг; виконання інших завдань; процес оцінки ризиків; співпраця з іншими установами.

При цьому, унормована необхідність залучення відповідних третіх сторін для проведення певних наукових аналізів виконання завдань.

Варто відзначити, що відповідно до параграфу 80 «Jugendhilfeplanung» SGB VIII закріплено норми щодо планування допомоги молоді.

Зокрема, частиною 4 параграфу 80 SGB VIII встановлено, що державні органи у справах молоді повинні залучати визнані незалежні організації у справах молоді до всіх етапів планування на ранній стадії, а частиною 5 цього параграфу, що органи державного захисту молоді повинні працювати над забезпеченням координації планування захисту молоді та інших видів місцевого й регіонального планування, а також врахуванням у плануванні в цілому потреб та інтересів молоді та їхніх сімей [5].

Важливим для правових засад позашкільної освіти є параграф 81 «Strukturelle Zusammenarbeit mit anderen Stellen und öffentlichen Einrichtungen» SGB VIII, який закріплює структурну співпраця органів державного захисту молоді з іншими органами та державними установами, діяльність яких впливає на життя дітей і молоді. Так, серед них постачальники соціальних виплат згідно з SGB II, SGB III, SGB IV, SGB V, SGB VI, SGB XII, SGB XIV, школи та адміністрації шкіл, заклади та установи охорони здоров'я, установи та органи професійної підготовки та подальшої освіти, заклади для підготовки кваліфікованих працівників, подальшої освіти та досліджень, заклади, що зміцнюють сім'ї та соціальну згуртованість між поколіннями на місцевому рівні (багатопоколіннєві будинки) та ін.

Встановлено, що важливі правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина представлено в федеральному законодавчому акті «Соціальний кодекс Дев'ята Книга (IX) – Реабілітація та участь інвалідів» (Sozialgesetzbuch (SGB) – Sozialgesetzbuch Neuntes Buch (IX) – Rehabilitation und Teilhabe von Menschen mit Behinderungen), прийнятому 23 грудня 2016 року [6].

Даний федеральний законодавчий акт закріплює норми щодо осіб з особливими освітніми потребами, реабілітацію та участь інвалідів, їх участь в трудовому житті, соціальну участь, щоб надати можливість гідного життя тощо [6].

Варто відзначити, що важливою правовою засадою є і Закон про захист молоді (Jugendschutzgesetz (JuSchG)), прийнятий 23 липня 2002 року [7].

Даний закон JuSchG врегульовує питання захисту дітей (до 14 років) і молодих людей (від 14 років до 18 років) у громадських місцях, засобах масової інформації та ін.

Слід відзначити, що на федеральному рівні важливим у правових засадах освіти є Федеральний закон про індивідуальну підтримку освіти (Bundesgesetz über individuelle Förderung der Ausbildung (Bundesausbildungsförderungsgesetz (BAföG)), прийнятий 26 серпня 1971 року [8].

BAföG забезпечив правові засади реалізації права особи на фінансову підтримку здобуття освіти згідно її нахилів, здібностей та навчальних досягнень, якщо немає джерел фінансування, необхідних для забезпечення життєвих потреб та навчання.

З'ясовано, що важливим законом є Федеральний закон про допомогу на дітей (Bundeskindergeldgesetz (BKGG)), прийнятий 11 жовтня 1995 року. Даний закон регулює норми щодо фінансової допомоги на дитину, переваг для освіти та участі, інших виплат для дітей тощо [9].

Висновки. Отже, аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів, які становлять правові засади позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина показав, що позашкільна освіта ФРН спирається на потужні правові засади, характеризуються системністю, багаторівневістю комплексністю.

Правові засади Федеративної Республіки Німеччина включають законодавчі та інші нормативно-правові акти федерального та земельного рівнів, що становлять організаційно-правову основу функціонування і розвитку системи позашкільної освіти, регулюють діяльність закладів позашкільної освіти та інших суб'єктів, забезпечуючи реалізацію права особи на позашкільну освіту у Федеративній Республіці Німеччина.

Встановлено, що у законодавстві Федеративної Республіки Німеччина законодавчо закріпленим є поняття «позашкільна освіта» (außerschulische Bildung), як основний напрям роботи з дітьми і молоддю, що охоплює загальну, політичну, соціальну, медичну, культурну, наукову та технічну освіту.

Представлена структура правових засад позашкільної освіти Федеративної Республіки Німеччина включає правове регулювання

позашкільної освіти, що реалізується на двох рівнях: федеральний і земельний.

З'ясовано, що фундамент правового регулювання позашкільної освіти на федеральному рівні закладено в Основному законі Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG)), який закріплює конституційні норми щодо прав і свобод особистості, свободи думки, мистецтва й науки, освіти, соціалізації, державний нагляд над освітою, розподіл повноважень між федерацією та землями тощо.

Виявлено, що важливу роль у правових засадах позашкільної освіти відіграє Соціальний кодекс (Sozialgesetzbuch (SGB)), представлений Книгами, кожна з яких встановлює і регулює норми, у тому числі щодо підтримки освіти, розвитку якості, партнерства державних і громадських інституцій, роботи з дітьми та молоддю, професійної орієнтації, соціального захисту, участі молодих людей у суспільному житті та ін.

Аналіз законодавчих та інших нормативно-правових актів показав, що важливими складовими правових засад позашкільної освіти у Федеративній Республіці Німеччина є також Закон про захист молоді (Jugendschutzgesetz (JuSchG)), Федеральний закон про індивідуальну підтримку освіти (Bundesgesetz über individuelle Förderung der Ausbildung (Bundesausbildungsförderungsgesetz (BAföG)), Федеральний закон про допомогу на дітей (Bundeskindergeldgesetz (BKGG)), спрямовані на соціальний захист дітей і молоді, створення умов для їх всебічного розвитку, фінансову підтримку тощо.

Таким чином, досвід Федеративної Республіки Німеччина у сфері правового регулювання та організації позашкільної освіти становить значний інтерес для інших держав, що здійснюють розвиток системи позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти.

Використана література:

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland : 23.05.1949. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg
2. Sozialgesetzbuch (SGB). URL : https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de
3. Sozialgesetzbuch (SGB) Erstes Buch (I) – Allgemeiner Teil : 11.12.1975. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_1
4. Sozialgesetzbuch (SGB) Drittes Buch (III) – Arbeitsförderung : 24.03.1997. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_3
5. Sozialgesetzbuch (SGB) Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe : 26.06.1990. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8
6. Sozialgesetzbuch (SGB) Neuntes Buch (IX) – Rehabilitation und Teilhabe von Menschen mit Behinderungen : 23.12.2016. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_9_2018
7. Jugendschutzgesetz (JuSchG) : 23.07.2002. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/juschg
8. Bundesgesetz über individuelle Förderung der Ausbildung (Bundesausbildungsförderungsgesetz – BAföG) : 26.08.1971. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/baf_g
9. Bundeskindergeldgesetz (BKGG): 11.10.1995. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bkgg_1996
10. Scherr A. Subjektorientierte Jugendarbeit Eine Einführung in die Grundlagen emanzipatorischer Jugendpädagogik. Juventa-Verlag erschienen, 1997. 114 p. URL: https://phfr.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/362/file/SubjektorientierteJugendarbeit.pdf

11. Scherr A. Was leisten Sozialpolitik und Soziale Arbeit in wohlfahrtsstaatlich verfassten Nationalgesellschaften? *Eine Replik. Widersprüche : Zeitschrift für sozialistische Politik im Bildungs-, Gesundheits- und Sozialbereich.* 2015. V. 35(135). P. 115-118. URL: https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-55617-3
12. Singer-Brodowski M., Kminek H. Zu den Zielen von. Bildung für nachhaltige Entwicklung und dem Stand der. Implementierung im deutschen Schulsystem. *Die Deutsche Schule. 2.* 2023. V. 115. S. 94-104.
13. Биковська О. В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : моногр. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2008. 336 с.
14. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. проф. О. В. Биковської. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23320/1/Stratehiia%20Rozvytku%20Pozashkilnoi%20Osvity.pdf

R e f e r e n s e s :

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949). [Basic Law for the Federal Republic of Germany]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg [in German].
2. Sozialgesetzbuch (SGB) (n.d.). [Social Code]. URL: https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de [in German].
3. Sozialgesetzbuch (SGB) Erstes Buch (I) – Allgemeiner Teil (1975). [Social Code (SGB), Book One (I) – General Part]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_1 [in German].
4. Sozialgesetzbuch (SGB) Drittes Buch (III) – Arbeitsförderung (1997). [Social Code (SGB), Book Three (III) – Employment Promotion]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_3 [in German].
5. Sozialgesetzbuch (SGB) Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe (1990). [Social Code (SGB), Book Eight (VIII) – Child and Youth Services]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8 [in German].
6. Sozialgesetzbuch (SGB) Neuntes Buch (IX) – Rehabilitation und Teilhabe von Menschen mit Behinderungen (2016). [Social Code (SGB), Book Nine (IX) – Rehabilitation and Participation of Persons with Disabilities]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_9_2018 [in German].
7. Jugendschutzgesetz (JuSchG) (2002). [Youth Protection Act]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/juschg [in German].
8. Bundesgesetz über individuelle Förderung der Ausbildung (Bundesausbildungsförderungsgesetz – BAföG) (1971). [Federal Act on Individual Promotion of Education and Training (Federal Training Assistance Act – BAföG)]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/baf_g [in German].
9. Bundeskindergeldgesetz (BKGG) (1995). [Federal Child Benefit Act]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bkgg_1996 [in German].
10. Scherr A. (1997). Subjektorientierte Jugendarbeit. Eine Einführung in die Grundlagen emanzipatorischer Jugendpädagogik [Subject-Oriented Youth Work: An Introduction to the Foundations of Emancipatory Youth Pedagogy]. Weinheim und München: Juventa-Verlag. 114 p. URL: https://phfr.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/362/file/SubjektorientierteJugendarbeit.pdf [in German].
11. Scherr A. (2015). Was leisten Sozialpolitik und Soziale Arbeit in wohlfahrtsstaatlich verfassten Nationalgesellschaften? Eine Replik [What Do Social Policy and Social Work Contribute in Welfare-State Societies? A Reply]. *Widersprüche: Zeitschrift für sozialistische Politik im Bildungs-, Gesundheits- und Sozialbereich.* Vol. 35(135). P. 115-118. URL: https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-55617-3 [in German].
12. Singer-Brodowski M., Kminek H. (2023). Zu den Zielen von Bildung für nachhaltige Entwicklung und dem Stand der Implementierung im deutschen Schulsystem [On the Goals of Education for Sustainable Development and the State of Its Implementation in the German School System]. *Die Deutsche Schule.* Vol. 115. № 2. P. 94-104 [in German].
13. Bykovska O. V. (2008). Pozashkilna osvita: teoretyko-metodychni osnovy [Extracurricular Education: Theoretical and Methodological Foundations]. Kyiv: IVTs ALKON. 336 p. [in Ukrainian].
14. Bykovska O. V. (Ed.) (2018). Stratehiia rozvytku pozashkilnoi osvity [Strategy for the Development of Extracurricular Education]. Kyiv: IVTs ALKON. 96 p. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23320/1/Stratehiia%20Rozvytku%20Pozashkilnoi%20Osvity.pdf [in Ukrainian].

O. Tyshchenko, O. Bykovska. Legal Framework for After-School Education in the Federal Republic of Germany.

The article provides a comprehensive analysis of the legal foundations of extracurricular education in the Federal Republic of Germany (FRG). The relevance of the study is determined by the growing role of extracurricular education in the context of leisure-time education, the concept of lifelong learning, the need to develop individual competencies beyond the school curriculum, and the necessity of further developing the system of extracurricular education in Ukraine, taking into account the best European practices.

It has been established that the concept of «extracurricular education» is legally recognized and defined in the legislation of the Federal Republic of Germany as außerschulische Bildung. The Federal Act «Social Code – Book Eight (VIII) – Child and Youth Services» (Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe) establishes that extracurricular education is a key area of work with children and young people, encompassing general, political, social, health, cultural, scientific, and technical education.

The essence of the concept of "legal foundations of extracurricular education" is revealed as a set of legislative and other regulatory legal acts that constitute the organizational and legal basis for the functioning and development of the extracurricular education system, regulate the activities of extracurricular education institutions and other stakeholders, and are aimed at ensuring the realization of an individual's right to extracurricular education.

It has been established that the legal foundations of extracurricular education in the Federal Republic of Germany are characterized by systematicity, a multi-level structure, and comprehensiveness. The structure of the legal foundations of extracurricular education in the Federal Republic of Germany includes the legal regulation of extracurricular education, which is implemented at two levels: federal and state (Länder) levels. The federal level of regulation is represented by federal legislation, while the state level includes legislative and other regulatory acts of the 16 federal states (Länder).

The Social Code (Sozialgesetzbuch (SGB)) plays a key role in the legal foundations of extracurricular education as a federal body of legislation in the field of social law and the realization of an individual's right to extracurricular education. It consists of various codified Books, each of which establishes and regulates specific legal provisions.

Keywords: *after-school education, Federal Republic of Germany, legal framework, children, young people, legislation, federal level, Basic Law of the Federal Republic of Germany (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG)), Social Code (Sozialgesetzbuch (SGB)).*

Дата першого надходження рукопису до видання:05.05.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.05.2026

Дата публікації:26.06.2026